

Original Article

**महात्मा गांधींच्या राजकीय विचारांची समकालीन प्रासंगिकता : लोकशाही, नैतिकता
 आणि सामाजिक न्यायाचा अभ्यास**

प्रा. राम महादेव चव्हाण.

राज्यशास्त्र विभाग,

बॅ. बाळासाहेब खर्डेकर महाविद्यालय, वेंगुर्ला.

Manuscript ID:

IJAAR-130128

ISSN: 2347-7075

Impact Factor – 8.141

Volume - 13

Issue - 1

September- October 2025

Pp. 196 - 201

Submitted: 20 Sept 2025

Revised: 24 Oct 2025

Accepted: 25 Oct 2025

Published: 31 Oct 2025

Corresponding Author:

प्रा. राम महादेव चव्हाण

Quick Response Code:

Website: <https://ijaar.co.in/>

DOI:

10.5281/zenodo.20642284

DOI Link:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20828136>

Creative Commons

सारांश (Abstract):

महात्मा गांधी हे आधुनिक भारताच्या राजकीय आणि सामाजिक इतिहासातील सर्वात प्रभावशाली विचारवंत मानले जातात. त्यांनी सत्य, अहिंसा, सत्याग्रह, स्वराज्य, ग्रामस्वराज्य, सर्वोदय आणि नैतिक राजकारण या तत्वांच्या माध्यमातून भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीला वैचारिक दिशा दिली. गांधीजींच्या राजकीय विचारांचा केंद्रबिंदू मानवकल्याण, सामाजिक न्याय आणि नैतिक मूल्यांवर आधारित लोकशाही व्यवस्था हा होता. आजच्या काळात वाढती राजकीय धुवीकरणाची प्रवृत्ती, हिंसाचार, भ्रष्टाचार, आर्थिक विषमता, पर्यावरणीय संकट आणि लोकशाही संस्थांवरील घटता विश्वास या पार्श्वभूमीवर गांधीवादी विचारांचे पुनर्मूल्यांकन आवश्यक ठरते. प्रस्तुत संशोधन लेखामध्ये गांधीजींच्या राजकीय विचारांचे विश्लेषण करून त्यांची समकालीन प्रासंगिकता लोकशाही, नैतिकता आणि सामाजिक न्यायाच्या संदर्भात तपासण्यात आली आहे.

की-वर्ड्स: महात्मा गांधी, सत्य, अहिंसा, स्वराज्य, ग्रामस्वराज्य, सर्वोदय, सामाजिक न्याय, नैतिक राजकारण.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0), which permits others to remix, adapt, and build upon the work non-commercially, provided that appropriate credit is given and that any new creations are licensed under identical terms.

How to cite this article:

प्रा. राम महादेव चव्हाण. (2025). महात्मा गांधींच्या राजकीय विचारांची समकालीन प्रासंगिकता : लोकशाही, नैतिकता आणि सामाजिक न्यायाचा अभ्यास. *International Journal of Advance and Applied Research*, 13(1), 196 – 201. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20828136>

प्रस्तावना:

महात्मा गांधी यांचे राजकीय विचार हे केवळ भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यापुरते मर्यादित नसून ते एक व्यापक सामाजिक आणि नैतिक तत्त्वज्ञान आहे. गांधीजींनी राजकारणाला नैतिकतेची जोड दिली आणि व्यक्तीच्या चारित्र्याला सामाजिक परिवर्तनाचे साधन मानले.

आजच्या जागतिक राजकारणामध्ये हिंसा, युद्ध, धार्मिक कट्टरता, भ्रष्टाचार आणि आर्थिक विषमता वाढताना दिसते. अशा परिस्थितीत गांधीजींच्या विचारांचे महत्त्व अधिक अधोरेखित होते. गांधीवादी विचार लोकशाही अधिक मानवी, न्यायाधिष्ठित आणि सहभागी बनविण्यासाठी आजही प्रेरणादायी आहेत.

संशोधन समस्या (Research Problem):

एकविसाव्या शतकातील राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक आव्हानांच्या पार्श्वभूमीवर महात्मा गांधींचे राजकीय विचार आजच्या काळात कितपत प्रासंगिक आहेत, हा या संशोधनाचा मुख्य प्रश्न आहे

संशोधन प्रश्न (Research Questions):

1. महात्मा गांधींच्या राजकीय विचारांची प्रमुख तत्त्वे कोणती आहेत?

2. गांधीजींचे सत्य आणि अहिंसेचे तत्त्व आधुनिक लोकशाहीसाठी कितपत उपयुक्त आहे?
3. ग्रामस्वराज्य आणि विकेंद्रीकरणाच्या संकल्पनांची समकालीन उपयुक्तता काय आहे?
4. सामाजिक न्याय आणि सर्वोदय या गांधीवादी संकल्पनांचे आजच्या काळातील महत्त्व काय आहे?
5. नैतिक राजकारणाची गांधीवादी संकल्पना आधुनिक लोकशाही मजबूत करू शकते का?

संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives):

1. गांधीजींच्या प्रमुख राजकीय विचारांचे विश्लेषण करणे.
2. सत्य, अहिंसा आणि सत्याग्रह या संकल्पनांचा अभ्यास करणे.
3. गांधीवादी लोकशाही आणि ग्रामस्वराज्य संकल्पनांचे मूल्यमापन करणे.
4. सामाजिक न्याय आणि सर्वोदय यांच्या तात्त्विक आधाराचा अभ्यास करणे.
5. गांधीवादी विचारांची समकालीन प्रासंगिकता स्पष्ट करणे.

संशोधन गृहीतके (Hypotheses):

- H1: गांधीजींचे सत्य आणि अहिंसेचे तत्त्व आधुनिक राजकीय संघर्षांमध्ये उपयुक्त आहे.
- H2: ग्रामस्वराज्य आणि विकेंद्रीकरणाच्या संकल्पना लोकशाही अधिक सहभागी बनवतात.
- H3: सर्वोदय आणि सामाजिक न्याय या गांधीवादी संकल्पना आधुनिक विषमता कमी करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहेत.
- H4: नैतिक राजकारण लोकशाही संस्थांवरील जनविश्वास वाढवू शकते.

संशोधन पद्धती (Research Methodology):

हे संशोधन गुणात्मक (Qualitative), विश्लेषणात्मक (Analytical) आणि वर्णनात्मक (Descriptive) स्वरूपाचे आहे.

माहितीचे स्रोत

- गांधी वाङ्मय
- हिंद स्वराज (1909)
- आत्मकथा (My Experiments with Truth)
- संशोधन जर्नल्स
- पुस्तके
- सरकारी अहवाल
- गांधीवादी अभ्यासकांचे लेखन

गांधीवादी राजकीय विचारांचा वैचारिक पाया:

गांधीजींच्या विचारांवर भारतीय तत्त्वज्ञान, भगवद्गीता, जैन धर्म, बौद्ध धर्म, लिओ टॉलस्टॉय, जॉन रस्कन आणि हेन्री डेव्हिड थोरो यांचा प्रभाव होता.

गांधीजींनी व्यक्तीच्या नैतिक विकासाला राजकीय परिवर्तनाचा आधार मानले. त्यांच्या मते राजकारण हे नैतिक मूल्यांपासून वेगळे असू शकत नाही.

सत्य आणि अहिंसा: गांधीवादी विचारांचा केंद्रबिंदू:

सत्य:

गांधीजींनी सत्याला सर्वोच्च मूल्य मानले. त्यांच्या मते सत्याचा शोध हा जीवनाचा अंतिम उद्देश आहे.

अहिंसा:

अहिंसा ही दुर्बलतेची नव्हे तर नैतिक सामर्थ्याची अभिव्यक्ती आहे.

समकालीन प्रासंगिकता:

आज जगभर वाढणारे युद्ध, दहशतवाद आणि सामाजिक संघर्ष पाहता अहिंसेचा मार्ग अधिक उपयुक्त वाटतो. संयुक्त राष्ट्रसंघाने देखील 2 ऑक्टोबर हा "आंतरराष्ट्रीय अहिंसा दिन" म्हणून स्वीकारला आहे.

सत्याग्रह : संघर्षाची नैतिक पद्धत:

सत्याग्रह म्हणजे अन्यायाविरुद्ध सत्य आणि अहिंसेच्या आधारावर केलेला संघर्ष.

गांधीजींच्या मते:

"सत्याग्रह हा दुर्बलांचा नव्हे तर नैतिकदृष्ट्या सबळांचा मार्ग आहे."

आजचे महत्त्व

- पर्यावरणीय चळवळी
- मानवाधिकार चळवळी
- सामाजिक न्यायासाठीचे आंदोलन

या अनेक चळवळी गांधीवादी संघर्षपद्धतीचा अवलंब करतात.

गांधीवादी लोकशाही आणि ग्रामस्वराज्य:

गांधीजींच्या मते लोकशाही केवळ प्रतिनिधी निवडण्याची प्रक्रिया नसून ती लोकांच्या सततच्या सहभागावर आधारित असावी.

ग्रामस्वराज्य:

प्रत्येक गाव हे स्वयंपूर्ण, स्वावलंबी आणि स्वायत्त असावे.

समकालीन संदर्भ:

73 वी आणि 74 वी घटनादुरुस्ती, पंचायतराज व्यवस्था आणि स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे सक्षमीकरण यामध्ये गांधीवादी विचार स्पष्टपणे दिसून येतात.

सर्वोदय आणि सामाजिक न्याय:

- सर्वोदय म्हणजे सर्वांचा उदय आणि सर्वांचे कल्याण.
- गांधीजींनी समाजातील शेवटच्या घटकाच्या विकासाला प्राधान्य दिले.

आधुनिक संदर्भ:

- गरिबी निर्मूलन
- सामाजिक समावेशन
- कल्याणकारी राज्य
- शाश्वत विकास ध्येये (SDGs)

या सर्व धोरणांमध्ये गांधीवादी सर्वोदय संकल्पनेचे प्रतिबिंब दिसते.

नैतिक राजकारण आणि सुशासन:

गांधीजींनी राजकारण आणि नैतिकता यांचे अभिन्न नाते स्पष्ट केले.

त्यांच्या मते:

"नैतिकतेशिवाय राजकारण हे समाजासाठी घातक आहे."

समकालीन संदर्भ:

- भ्रष्टाचार
- सत्तेचा गैरवापर
- लोकशाही संस्थांवरील अविश्वास

या समस्यांच्या निराकरणासाठी गांधीवादी नैतिकतेची आवश्यकता जाणवते.

गांधीवादी विचारांची समकालीन प्रासंगिकता:

चिकित्सक विश्लेषण:

सकारात्मक पैलू:

1. अहिंसा जागतिक शांततेचा आधार ठरू शकते.
2. ग्रामस्वराज्य स्थानिक लोकशाही मजबूत करते.
3. सर्वोदय सामाजिक न्यायाला चालना देतो.
4. नैतिक राजकारण सुशासनासाठी उपयुक्त आहे.
5. शाश्वत विकासाच्या संकल्पनेशी गांधीवादी विचार सुसंगत आहेत.

मर्यादा:

1. जागतिकीकरणाच्या युगात संपूर्ण स्वावलंबन व्यवहार्य नाही.
2. आधुनिक औद्योगिक अर्थव्यवस्थेत ग्रामोद्योगांची मर्यादा आहे.
3. राष्ट्रराज्याच्या गुंतागुंतीच्या संरचनेत ग्रामस्वराज्याची पूर्ण अंमलबजावणी कठीण आहे.

तथापि, गांधीवादी मूल्यांची नैतिक शक्ती आजही अबाधित आहे.

निष्कर्ष:

महात्मा गांधींचे राजकीय विचार हे भारतीय लोकशाहीच्या नैतिक अधिष्ठानाचा महत्त्वपूर्ण भाग आहेत. सत्य, अहिंसा, सत्याग्रह,

ग्रामस्वराज्य, सर्वोदय आणि नैतिक राजकारण या संकल्पना आजच्या सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक आव्हानांमध्येही मार्गदर्शक ठरतात.

समकालीन जगात वाढत्या हिंसा, विषमता आणि नैतिक अधःपतनाच्या पार्श्वभूमीवर गांधीवादी विचारांचे पुनर्वाचन आणि पुनर्मूल्यांकन अधिक आवश्यक ठरते. त्यामुळे गांधीवादी राजकीय तत्त्वज्ञान हे इतिहासापुरते मर्यादित नसून वर्तमान आणि भविष्याच्या लोकशाहीसाठीही प्रेरणादायी आहे.

संदर्भसूची (References):

1. गांधी, मोहनदास करमचंद. (1909). हिंद स्वराज.
2. गांधी, मोहनदास करमचंद. (1927). सत्याचे प्रयोग अथवा आत्मकथा.
3. Iyer, Raghavan. (1973). The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi.
4. Parekh, Bhikhu. (1997). Gandhi: A Very Short Introduction.
5. Bondurant, Joan V. (1988). Conquest of Violence.
6. Dalton, Dennis. (2012). Mahatma Gandhi: Nonviolent Power in Action.

7. Hardiman, David. (2003). Gandhi in His Time and Ours.
8. Pantham, Thomas & Deutsch, Kenneth. (1986). Political Thought in Modern India.
9. Parel, Anthony. (1997). Hind Swaraj and Other Writings.
10. Collected Works of Mahatma Gandhi (CWMG), Government of India.
11. Chatterjee, Partha. (1986). Nationalist Thought and the Colonial World.
12. UNESCO Reports on Peace and Non-violence